

Az északi népek, nyelvek és országok megnevezései a lappban

KERESZTES László

1. Skandinávia népeinek közigazgatási története dióhéjban

Skandinávia ősidőktől fogva lakott terület. A jégkorszak Kr.e. 9000 körül ért véget, s ettől kezdve már gyéren lakott területnek számít (Carpelan 2002: 194). A régészet feltérképezte a jégkorszaki refúgiumokat, amelyeknek folytatói – a jégtakaró visszaszorulásával – tovább virágoztak a mezolitikumban, majd a neolitikum hajnalán is. Az őslakosok kilétéről megoszlanak a vélemények. Leginkább azt a véleményt tartom valószínűnek, amely szerint az őslakosok nem finnugorok voltak, nyelvi hovatartozásukról csak találgatásokra hagyatkozhatunk. A finnugor nyelvű népek betelepődése Kr.e. 3. évezredben történik. E telepések valószínűleg az ún. korai közfinn nyelvi állapotot képviselték. A korszak Kr.e. 1500–1000 körül ért véget, amikor a lappok ősei (őslapp) és a mai balti finn népek (finn, karjalai és az észti nyelvjárások, továbbá egyéb, kisebb csoportok) ősei közötti kapcsolatok meglazultak. Ennek eredményeképpen az időszámításunk kezdete körül differenciálódni kezdtek a balti finn nyelvek. A lappok mindig ennek a nyelvi areának a legészakibb peremén éltek, de állandó kapcsolatban és harcban álltak a balti finn csoportokkal, akik egyre északabbra szorították őket, majd a földműves finnek tovább űzték őket a Skandináv-félsziget középső vidékeire. A térségben korán – ugyancsak Kr.e. 3000 körül – megjelentek az ősbaltiak és az ősgermánok is.

Noha még sokáig nem voltak államhatárok, a helyi népek nyelvileg és életmód szempontjából különbséget mutattak. A munkamegoszlás nagyjából a következő volt, és maradt gyakorlatilag a néprajzi értelemben vett jelenkorig: a lappok réntartással foglalkoztak a magas hegyi tundrákon, a skandinávok halászok, majd földművesek, a finnek ugyancsak földművesek voltak a karjalaiakhoz hasonlóan. A karjalaiak történelmük során orosz fennhatóság és egyházi befolyás alatt álltak, míg a többi balti finnt a nyugati kereszténység felvételére kényszerítették. Az etnikai határok nem voltak élesek (ma sem azok!), mindegyik csoport kiegészítő foglalkozásként halászott, vadá-

szott és gyűjtögetett. A viking kori hajózást és kereskedelmet nyugatról értelemszerűen a skandinávok irányították, keletről pedig az oroszok igyekeztek kiterjeszteni hatalmukat Skandináviára, amelynek történetét a svéd–orosz háborúságok alakították. A lappok minden időben a kisebbség nehéz sorsában osztoztak.

Az államhatárokat a 14. századtól különböző békekötések szabályozták (Pähkinäsaari 1323, Täyssinä 1595, Stolbova 1617, Uusikaupunki 1721, Hamina 1809). A kalmari unió idején (1397-től 1523-ig) volt a terület közigazgatásilag legegységesebb, amikor egyesültek a skandináv királyságok és a finnek. Ezzel az erős szövetséggel álltak szemben keleten az oroszok (vö. Finnország története 2002: 52–56). A további századokban a dán–norvég–svéd trió különböző párokban uralkodott a területeken. A történelem folyamán ezek az országok különféleképpen „párosodtak”: a 17.–18. században dán–norvég, ill. svéd–finn párokba rendeződtek. A 19. század elején (a napoleoni háborúk végeztével) a dánok magukra maradtak, svéd–norvég és finn–orosz párok alakultak ki. A finnek tehát egész idő alatt svéd vagy orosz fennhatóság alatt álltak, a lappokat azonban mikor többé, mikor kevésbé mind a négy (norvég–svéd–finn–orosz) hatalom sarcolta. A mai skandináviai államhatárokat nem etnikai alapokon húzták meg. A fontosabb dátumok: 1751-ben megegyeztek a norvég–svéd határ vonaláról (ekkor a norvégok Dániához, a finnek Svédországhoz tartoztak). Ez a megállapítás nem csak a skandináv etnikumok egymás közötti határaitra, hanem a skandináv–finn viszonylatra is érvényes. A svéd–finn határ kijelölése csak a haminai békével (1809) történt meg, amikor a svéd királyoknak le kellett mondaniuk a finn területekről Oroszország javára. A Norvégia és Oroszország közti határról csak 1826-ban egyeztek meg (vö. Bergsland 1977). Norvégia 1905-ben népszavazással vált el Svédországtól, Finnország pedig 1917-től lett a lappok államai. Ezek ellenére viszonylag szabadon folytathatták nomadizáló életmódjukat a kialakult államhatárok mindkét oldalán. Ez alól 1917-től a mai napig csak az orosz határ jelent kivételt.

2. Célkitűzés

Jelen tanulmányomban összegyűjtöttem és etimologizálom a lapp nyelvjárássokban és csoportokban fellelhető etnonimákat (az ennek megfelelő nyelveket és területeket), amelyek szemléletesen jelzik a lappok kapcsolatainak alakulását a környező népekkel a különböző történelmi korokban. Jelen dolgozatban a különböző lapp nyelvjárásokban használatos nép-, nyelv- és országneveket mutatom be a szótári anyag alapján. A legfontosabb etnonimák a készülő lapp etimológiai szótár kézírata szerint (vö. Keresztes–

készülő lapp etimológiai szótár kézírata szerint (vö. Keresztes–Larsson 2004) kerülnek bemutatásra (vö. még Karsten 1936).

A lapp (számi) nyelvjárások (vagy nyelvek) felosztása és megnevezései egyrészt az égtájakon alapulnak, másrészt a folyók, tavak, települések szerint történnek. Érdeemes lenne egy tanulmányt szentelni az égtájak nyelvjárási megnevezéseire. A nevek ugyanis függenek egyrészt a csoportok egymás közötti elhelyezkedésétől, másrészt a természeti viszonyoktól (pl. merre vannak a hegyek vagy a nyílt tenger). A helyzetet az is bonyolítja, hogy a nap járása nem igazít el egyértelműen, hiszen télen egyáltalán nem jön fel, nyáron pedig nem megy le...

3. A térség jelenlegi népei, nyelvei és országai

3.1. Lappok

Számik, számi, Számiföld / lappok, lapp nyelv, Lappföld

A lappok magukról az egész nyelvterületen egyöntetűen a *számi* megnevezést használják: *sápmi* 'számi/lapp nyelv', *sápmelaš* 'számi/lapp ember'. Történelmük során sohasem használták a *lapp* megnevezést, amely a skandináv népek és az orosz, valamint ezekből szétterjedve *exonima* lett. Ez a mesterséges alakulat térképeken található: *Lappland*. Az északi számik a területet *Sápmi*, *Sámieana(n)* névvel illetik. Ugyanennek a területnek norvégiai neve *Finnmarken*, ami arra utal, hogy a *finn* eredetileg a lappok neve volt: vö. *S Fin'marke* Finnmarken, *finn'e* Lappe, *Lappländer*, ältere Benennung der Lappen (Hasselbrink 494). A *lapp* elnevezést korlátozott mértékben regisztrálják a szótárak, mivel a számiknak legalább ismerniük kell: *S laappe* Lappe, *Lappländer* (Hasselbrink 827).

A nyelvjárások rövidítései: **N** (= északi, Nielsen szerint, *davvisámegiella*), **S** (= déli, *oarjielsámegiella*), **U** (= umei, *ubmisámegiella*), **P** (= pitei, *bihtán-sámegiella*), **L** (= lulei, *julevusámegiella*), **I** (= inari, *anársámegiella*), **E** (= keleti: kolta [Sammallahti–Mosnikoff], *nuortalašsámegiella*; kildini [oroszbetűs forrás: Kuruch], *gielldasámegiella*; **T** terlapp [Genetz, T. I. Itkonen]), *darjjisámegiella*). A címszavak az északi irodalmi írás szerint szerepelnek (Sammallahti). A szerkesztési elvekre, további rövidítésekre és forrásokra ld. Keresztes–Larsson 2004: 123–124.

sápmi Saami language | lapp, számi nyelv; **S-** Lappland, Saamiland | Lappföld; *sápmelaš* Lapp, Saami | lapp, számi (ember)

N *sabme* fjell-lapp; det lappiske sprog, *Sabme* Sameland; fellesbetegnelse for den norske landsdel Finnmark og den finske landsdel Lappi; *sabmēláš* same

(Nielsen III/357, 358), **S** *saemie* same (Bergsland–Magga 248), **U** *såbmee* Lappe (Schlachter 114a), **P** *sapmē* Lappländer, Lappe, *sāmē lannta* Lappland (Halász 115), **L** *sapmē* lapp, lappska språket, *Sāmē(n)-ātnam* Lappland; *sapmē-latj* lapp (Grundström 930, 931), **I** *säämi* Lappe, *Säämi* Lappland; *sämilaž*, *sämmlaž* Lappe (besonders Inarilappe) (E. Itkonen 4070.), **E** *säämm* koltta, *Säämjännam* Lappi; *sämmlaž* koltta, kolttasaamelainen (Sammallahti–Mosnikoff 116, II/57), *саммь* саами, саамский язык; *саммьленч* саами (Kuruch 314). – FS origin: ~ Fi *Hämä-*, *Häme* < **šämä* land < Ba **žämä* land, or Ge **sāma* dark grey. – A szónak végső soron köze van az újabb keletű *suomi* Finnish szóhoz is. – A *számi* etnonima nemzetközi vándorszóként több nyelvbe elkerült: No Se *same*, Ru *саамскиӱ*, En *Saami*, Ge *Saamisch*, Hu *számi* stb.

Cf Lagercrantz 6122.; T. I. Itkonen 471b; ItkChrest 1345.; SSA III/138, 215–216; Lehtiranta 1106; Sammallahti 1998: 262.

3.2. Nem-lappok. A nem-lapp, skandináviai lakosságra összefoglaló elnevezések használatosak, attól függően, hogy a számi csoport melyik országban, melyik néppel áll szorosabb kapcsolatban. Ezek utalhatnak nemzetiségre vagy a népcsoport foglalkozására.

3.2.1 Norvégok, norvég nyelv, Norvégia

dáčča ~ *dáža* Norwegian | norvég (nemzetiségű); **D-** Norway | Norvégia

N *dāžā* ~ *dāžžā* nordmann (Nielsen I/463), **S** *daatje* bonde, nordmann el. svensk (Bergsland–Magga 55), *daadje* Schwede, Norweger; sch. oder norw. Bauer (pejorativ) (Hasselbrink 398), **U** *dådtja* Festansässiger, Schwede (Schlachter 27a), **P** *tažža* Bauer; ein Name des Bären (Halász 136), **L** *tadtja* norrman (Grundström 1055), *dáž'ža* svensk, norrman (el annan som inte är av samisk härkomst och inte talar samiska) (O. Korhonen 45, 474), **I** *taaža* Norwegen, norwegisch (E. Itkonen 4814.), **E** [*taajaž* ~] *taažž* norjalainen (Sammallahti–Mosnikoff 120), [*Tājj(a)* ulkoma, Norja, Ruotsi (T. I. Itkonen 568a)], **T** *Tājňč* ein Deutscher usw. (Genetz 185; T. I. Itkonen 568a; elavultnak minősíti). – PS **tāňže* loaned: < Sc *danja-* ~ Norse *danr*, No/Se *dan-*. – A szó réGINEK, közlapp korinak tartható; mindenütt jelent norvégot, de délen svédet is, tehát skandinávot, talán dán vikinget, azaz nem-lapp embert, de nem orosz, másrészt utal arra, hogy a skandinávok voltak a földművelők. A lapp szó átkerült a finn nyelvújításokba is *taatsa*, *taatsi* 'norjalainen, rannikkolainen' jelentésben. – Keleten kissé más formában van meg, amely külföldet jelent, mennél keletebbre megyünk, annál szélesebb a szó jelentése: Norvégiát és Svédországot, idegen nyelvet (*tāja-kill* 'ulkomaan kieli, ruotsi', T.

I. Itkonen 568a.), *Tājja* Deutschland, Schweden, Norwegen, Finnland (Genetz 185). Ez az alak összefügg a címszóval, ám külön idejű, korábbi átvételnek tartható. Van még keleten egy, az északihoz közelebbi adat: T *Tājñč* ein Deutscher usw. (Genetz 185; T. I. Itkonen 568a; elavultnak minősíti). Lehet, hogy ez átvétel az északi nyelvjárásokból. A szavak tehát kétségkívül összefüggenek egymással. A hangtani kérdések további vizsgálatot igényelnek.

Cf Lagercrantz 7688.; T. I. Itkonen 566b; 568a; ItkChrest 328.; SKES IV/1190; Lehtiranta 1226.; Sammallahti 1998: 236

dáruru the Norwegian language | norvég nyelv; **dárrolaš** Norwegian (speaking) | norvég(ul beszélő)

N *darro* det norske språk, *darröláš* nordmann (Nielsen I/490), **S** *daaroe*, *daara* nordmann el. svenske; en som snakker norsk el. svensk, *daaroelatje* norsk el. svensk; som snakker norsk el. svensk (Bergsland–Magga 55), **U** *daaroo*, *daaròladtja* Festansässiger, Schwede; die schwedische Sprache (Schlachter 26a), **P** *tārrū* schwedische, norwegische Sprache (Halász 138–139), **L** *tārrō* varje språk som ej är lapska, svensk, norsk, *tārrōlatj* svenks, norrman, finne (Grundström 1085), *dárro* ~ *dárogiella* svenska, norska (språket), *dárrolaš* svensk (även norrman): norrman, finne (O. Korhonen 48, 474), *dárustit* tala svenska, norska (O. Korhonen 48, 381), **I** *tāaru*, *tāaruj* Norwegen; das Norwegische; norwegisch (veralt.) (E. Itkonen 4871.), **E** *Taarr* Norja, *taarrkiöll* norja, norjan kielii (Sammallahti–Mosnikoff 121, II/78), *Tārr* Norja, Ruija, Venäjä, ulkoomaa (T. I. Itkonen 573a), **T** *Tārra* Russland, *tārlaj* Russe (Genetz 185). – Loaned: < Fi *taro(maa)* land of Baltic Finnic peoples, non-Saamic < Ru *дор (драть, деревня)* pelloksi raivattu alue, raivio, bewohnter Ort. – A végső soron orosz eredetű szó jelentése tehát ’irtás, művelés alá vett terület’. A lappba még igen régen a finnől került át (vö. a finn *Ylistaro*, *Alastaro* helyneveket). A lappban aztán nem-lapp csoportokat jelentett, főként skandinávokat: Norvégiában norvégokat, Svédországban svédeket, sőt ritkán finneket is. A legkeletibb **T** nyelvjárásban viszont oroszokat jelent. (Országnévként általában csak keleten használatos.) – *Turja*, *Tyrjä* ’Kuolan niemimaan kaakkois- tai itäosa’, *turjalainen* ’lapp’, karjalai *turjalaine* ’lapp’ más, ismeretlen eredetű. (Vö. még közsóként finn *turja*, *tyrjä* ’Zauberer, Hexenmeister’.) Ezeknek a lapp megfelelői összefüggenek az orosz *Тер*, *Терский берег* ’Kuolan niemimaan itäosa’ helynevekkel. Az orosz szó (óorosz *Тьр*», *Тр*», *Тер*», mai: *терской лопь*, *Терский берег*) balti finn eredetű, amelynek végső etimológiája ismeretlen.

Cf Lagercrantz 7749.; T. I. Itkonen 573a, 1021a; ItkChrest 364.; SSA III/273; Lehtiranta 1230.

vuotna a long arm of a lake, fjord | hosszú öböl, fjord, **V-** Norway | Norvégia
N *vuodnâ* fjord (Nielsen III/784), **S** *voene* bygd, *voenehke* bygdeboer (Bergsland–Maggä 347), **U** *vuadna* (Lehtiranta 1441.), **P** *Vuotna* Norwegen (Halász 177), **L** *vuotna* fjord (i Norge); Norge (Grundström 1468), *Vuodna* Norge (O. Korhonen 186, 381), *vuonak*, *vuonalád'de* norrman, *vuodnalaš* norsk, *vuonagiella* norska (O. Korhonen 106, 189), **I** *vuona* grosse, lange und schmale Bucht, Fjord (E. Itkonen 1468), **E** *vuõnn* vuono (Sammallahti–Mosnikoff 143), *винн залив, бухта, заводь* (Kuruch 57). – Unknown origin. Borrowed: > Fi *vuono*. – A délebbi nyelvjárásokban (E U P L) jelentése Norvégia, norvég parasztlakta település. Az északi és keleti nyelvjárásokban csak közszoí értelemben 'fjord' ismeretes.

Cf Lagercrantz 8783.; T. I. Itkonen 788b; SSA III/474; Lehtiranta 1441.

Norga Norway | Norvégia, **norgalaš** Norwegian | norvég (nemzetiségű) (Sammallahti 325)

N *Nqr'gâ* Norge (Nielsen III/122), **S** *Nöörje* Norge (Bergsland–Maggä 218), **U** *Nür'ja* Norwegen (Schlachter 105b), **P** –, **L** –, **I** –, **E** –. – Loaned: < Sc, Se No *Norge*. – Ez nyelvjárási elterjedésénél fogva is újabb szó. Az északi területeken a norvég ejtés (-rg-) tükröződik, a déli nyelvjárásokba azonban hangalakja miatt (-rj-) a svédből került át. (Ugyanígy a finnbe is: *Norja*.) Szélesebb körben használatos a *dáža*, *dárru* (ld. fentebb!).

Cf Lagercrantz 4242.; T. I. Itkonen –; ItkChrest 1171.; SSA II/231; Sammallahti 1998: 257

3.2.2. Svéddek, svéd, Svédország

A nem-lapp, skandináviai lakosságra összefoglaló elnevezések használatosak (ld. fentebb *dáčča*, *dárru*; ld. még alább *láddi* is). Általános, kizárólagos népi megnevezése Svédországnak van.

Ruoŋa Sweden | Svédország; **ruoŋelaš** Swede, Swedish | svéd

N *Ruoŋa* Sverige, *ruoŋaláš*, *ruoŋelaš* svenske (Nielsen III/340), **S** –, **P** –, **L** *Ruohta* (dial.) Sverige, *ruohtelatj* svensk, svensktalande (Grundström 879), **I** *Ruota*, *Ruođah* Schweden; *ruátalaž*, *ruáhđdálaž* Schwede, Schwedin (E. Itkonen 3957.), **E** *ruõc'c* ruotsi, vainolainen; *Ruõc'c* Ruotsi; *ruõc'claz* ruotsalainen (Sammallahti–Mosnikoff 101, II/108), –. – Loaned: < Fi *ruotsi*, dial. *ruohti*, *ruotti*, *ruođdi*, *ruossi* Swedish, Ca *ruottši*, *ruotš* Finnish, Lutheran, Ee *Rootsi* Sweden < Sc, Norse *rōps-land* Uppland coast, Roslagen county. Ere-

detileg a svéd vikingek (varjágok) neve legetett. A *Svierji* szóval kiegészítik egymást. → **Ruošša**

Cf Lagercrantz 5989.; T. I. Itkonen 459a; Qvigstad ???; ItkChrest 1332.; SSA III/108

Svierji Sweden | Svédország

N –, **S** *Sveerje*, *Svöörje*, *Svierje* Sverige (Bergsland–Magga 299), *Sveerj'en laande* das schwedischer Land; *svienske* Schwede (Hasselbrink 1281, 1282), *svienske svenske* (Jåma 78), **U** *Svir'ja* Schweden (Schlachter 132b), **P** *Sverije*, *Sverje* Schweden (Halász 132), **L** *Svier'ji*, *Svierik* Sverige (O. Korhonen 474), **I** –, **E** –. – Loaned: < Sc, No *Se Sverige* [kiejtés: sverje]. A *Ruotta* névvel kiegészítik egymást. Újabb átvétel valamelyik skandináv nyelvből. Csak az ország megnevezése. A népre és a nyelvre más szavak szolgálnak → **dáčča**, **dárru**

Cf Lagercrantz 7226.; T. I. Itkonen –;

gái'nolaš L Swede | svéd

N –, **S** *gaajnoe* bumann (ikke-same), *gaajnoeladtje*, *gaajnaladtje* bonde (ikke-same) (Bergsland–Magga 82), **P** –, **L** *kai'nōlatj* bonde nere i svenska kustlandet (Grundström 146), *gái'nolaš* svensk från kusttrakterna (O. Korhonen 62, 472), Régi források szerint a szójelentés: 'svéd v. norvég paraszt' (Lindahl–Öhrling szótára).

Loaned: < Fi *kainu* 'alanko', *Kainuu* 'Kajaani, Pohjanmaa, rannikkoseutu', *kainulainen* 'rannikon asukas' ?< Ge, Se *hven* 'vesiperäinen maa, viettävä maa'. Ez a Fi szó került át a déli lappba, valamint a Sc-ba is: > Norse *kveinir*, *kvæinir*, *kue(n)ner* 'kvén, finn', 'jk Pohjois-Skandinavian kansa, to-dennäk. suomalaisen', amelynek folytatója a mai No *kven* 'finn' szó. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a finn földművelők kerültek kapcsolatba az egyre délebbre, Skandináviába vonuló réntenyésztő számi lakossággal. A terület a Botteni öböl partvidékén a svéd lakosság fennhatósága alá került, míg a finnek északabbra, norvég területekre költöztek.

Cf Lagercrantz 2044.; T. I. Itkonen –; SSA 277

3.2.3. Dánok, dán nyelv, Dánia

Dánmárku Denmark | Dánia, **dánmárkulaš** Danish | dán (nemzetiségű) (Sammallahti 104)

N *Danmár'ko* Denmark, *dan'ská-* dansk (Nielsen I/484). – Dánia neve is hasonlóképpen a hivatalos nevek közé sorolható: *dan-mar'ko* Dänemark (Qvigstad 1893: 126) < No. Analógiás alakulat a *Finnmark* 'Lappföld, Számiföld' alapján a: *Finnmárku* Ruija, Finnmark (Sammallahti 514).

Cf Lagercrantz 7647; T. I. Itkonen –; SSA III/268

3.2.4. Finnek, finn, Finnország

lád the Finnish language | finn nyelv; **L-** Finland (including land south of Enontekis [Enontekiö] (i. e. without Utsjok [Utsjoki], Enare [Inari] and Petsamo) | Finnország (kivéve a legkeletibb területeit); **ládelaš** Finn, Finlander | finn (ember)

N *Lad'de* Finnland fra Enontekis [Enontekiö] av og sydover (altså uten Utsjok [Utsjoki], Enare [Inari] og Peisen [Petsamo]; *lad'delaš* finne, kven (Nielsen II/470), **S** *laedtie* bumann, gårdbruker; svenske el. nordmann; svensk el. norsk språk (Bergsland–Magga 166), **U** *låddee* Bauer (Schlachter 84a), **P** *laddé* Bauer (Halász 55), **L** *laddē* svensk; *laddēlatj* svensk [vuona-l. norrman] (Grundström 372), *lad'delaš* svensk, bofast, icke-renägande person (O. Korhonen 106, 189), **I** *Läddi* Finnland (veralt.); *läddiläž*, *leddläž* Finne (der in Finnland oder in Finnmarken wohnt) (E. Itkonen 2003.), **E** *lä'dd* suomi, suomalainen, *lä'ddlaž* suomalainen, lantalainen (Sammallahti–Mosnikoff 60), *lāndtlantš* suomalainen, ei-saamelainen (T. I. Itkonen 186b), *Lä'ddjānnam* Suomi (Sammallahti–Mosnikoff 60), *lāndtə* „Lanta”, Suomi (T. I. Itkonen 186a). – Loaned: < Sc, No Se *land* (Fin)land, Jemtland, Hålogaland stb. Borrowed: > Fi *lanta* das übrige Finnland aus lappischer Sicht. A szó a norvég-lappoknál norvég, a svéd-lapponál svéd parasztot jelent, Finnországban pedig finnt. A szó az északiban elavult, helyette → **suopma**

Cf Lagercrantz 3202.; T. I. Itkonen 186a; Qvigstad 1893: 205; SSA II/45–46; Lehtiranta 567.

suopma the Finnish language | finn nyelv; **S-** Finland | Finnország; **suopmelaš** Finnish | finn

N *suobmâ*, *suomâ-giellâ* det finske språk; *Suobmâ* Finland; *suobmelâš* Finn, Finnish-speaking (Nielsen III/583–584), **S** –, **U** –, **P** –, **L** *suopma*, *suoma-kiella* det finska språket, finsk- (Grundström 1012); *Suobma*, *Suomalán'da* Finland; *suobmelaš* finsk (O. Korhonen 164, 259), **I** *suoma*, *suomakiela* das Finnische, *Suoma* Finnland; *syemiläž* Finne (E. Itkonen 4607.), **E** –. – Loaned: < Fi *suomi* < 1) P-Ba 2) < P-Ge Összefüggésben van

a lappok *Sápmi* elnevezésével is, és bonyolult oda-vissza kölcsönzésről van szó a térség nyelvei között.

Cf Lagercrantz 7158.; T. I. Itkonen 531a; ItkChrest 1476.; Grünthal 1997: 51–72; SSA III/215–216; Sammallahti 1998: 264

3.2.5. Karélok, karél nyelv, Karjala

garjil(laš) Carelian | karél (karjalainen; vainolainen, Sammallahti)

N *gar'jel* Karelen (bare som lokalt stedsnavn) (Nielsen I/52); *gárjellaš* kareler, karelsk (Nielsen I/53), **S** *gaarj'ele* (schwedischer od. norwegischer) Bauer; fremder Mensch; Räuber (Hasselbrink 525), *gaerjele* norsk el. svensk bonde; fremmed person som man ikke er sikker på om er vennligsinnet; røver (Bergsland–Magga 89), **I** *kärjil-* Karelien, *kärjilruošša* Russisch-Karelier; *kärjillaž* Karelier (Itkonen 1330.), **E** *Karjjel, Kärjjet* Karjala, *karjillaž* karjalainen (Sammallahti–Mosnikoff II/35). – A svédországi nyelvjárásokban a szó jelentése 'orosz' (ld. lentebb). Nielsen magyarázatában is az áll, hogy csak helynevekben fordul elő anélkül, hogy a pontos jelentését ismerjük. Ahol pedig ismerik, inkább a folklór szókincsébe tartozik, jelentése pedig igen pejoratív: 'rabló, fosztogató, ellenség'.

Cf Lagercrantz 2129.; T. I. Itkonen 91a; SSA I/313–314; Lehtiranta 368.

3.2.6. Oroszok, orosz, Oroszország

ruoš'ša the Russian language | orosz (nyelv); **R-** Russia | Oroszország; **ruoš'šalaš** Russian | orosz (ember)

N *ruoš'ša* russer; *ruoš'šaláš* russer; *Ruoš'šá* Russland (Nielsen III/337–338), **S** –, **P** –, **U** –, **L** –, **I** *Ruošša* Russland, *ruošša* russisch (E. Itkonen 3955.), **E** *Ruõššjannam* Venäjä, *ruõšš* venäläinen (Sammallahti–Mosnikoff 102), *puuuu* русский (Kuruch 302). – Loaned: < Fi *ruotsi* Swede < PF **rōtsi* 'ruotsalainen varjaagi' > 'venäläinen' < Sc, Norse *rōps-* → **Ruošša**

Cf Lagercrantz 5976.; T. I. Itkonen 458b; Qvigstad 1893: 276; ItkChrest 1329.; SSA III/108

gárjel **L** Russian | orosz, **G-** Russia | Oroszország

N –, **S** –, **P** *karjēl* Russe; russisch (Halász 33), **L** *kar'jēl* ryss (Grundström 175), *Gár'jel* Ryssland (O. Korhonen 415), *gár'jel* ryss (omtalas även i samiska sägner från gammal tid), *gár'jelaš* rysk (O. Korhonen 66, 415), **E** –. – Az **N**, **I** és **E** régi mesékben nyelvjárásokban jelentése 'Karélia' (ld. fentebb → *garjillaš, ruošša*).

Cf Lagercrantz 2129.; T. I. Itkonen –; SSA I/313–314; Lehtiranta 368.

4. Mondabeli nép – csúdok

čuh̄ti chude (name of nation, only found in legends) | csúd (mondabeli nép)

N čutte tsjude (folkenavn som bare forekommer i sagn) (Nielsen I/451), **S** *tjuvrie, tjuvdie* røver, fiende (i sagn) (Bergsland–Magga 320), **U** *tjūddee* Zwerg; Schwachsinniger (Schlachter 143a), **P** *ču̇ððē* ein feinlicher Volksstamm in den lappischen Sagen (Halász 156), **L** *tjuhtē, tjutē* tjuder; lapparnas fiender enligt gamla sägner (Grundström 1194), **I** *ču̇de* Tschude, Feind und Räuber in alten Zeiten (in den Sagen) (E. Itkonen 420.), **E** *ču̇u'đđ* vainolainen, tšuudi (Sammallahti–Mosnikoff 18), *čudt* vainolainen, vihollinen (T. I. Itkonen 682b). – FS origin either 1) ~ Fi *suude* kiila, *suutaa* kiilata, Ee dial. *suue, suuti* kiila, *suiata, suudata* kiilata < Fi *suu* mouth, or 2) ~ Fi *sota* war. The Sa word borrowed: > Ru *чyд* virolaisten, vatjalaisten, vepsäläisten nimi > Fi *tšuudi* „vihavenäläinen”. – Riho Grünthal részletesen összefoglalta e történelmi, a lapp hagyományokban ellenséges népnek a kérdéseit (Grünthal 1997: 150–171, 281). E könyv ismertetésében a következőt írtam: „A történelmi mondákban szereplő *csúd* név germán eredetű (< **peudō* 'nép'). Az orosz forrásokban, valamint a lapp folklórban fordult elő. Több balti finn néppel megpróbálták összefüggésbe hozni. A szerző szerint a név a germán nyelvekből került át az oroszba 'idegen nép' jelentésben. Maguk a novgorodi oroszok a Peipsi járv és a Pszkov környékén élő balti finneket (észteket, vótokat és vepszéket is) e névvel kezdték illetni. Orosz közvetítéssel a név eljut a lappokhoz (számikhoz), továbbá az észak-oroszországi népcsoportokhoz (zürjénekhez) is.” (Keresztes: 1999: 161).

Cf Lagercrantz 723.; T. I. Itkonen 682b; SSA III/226; Lehtiranta 182.; Grünthal 1997: 150–171; Keresztes 1999: 159–162

5. Újabb keletű népnevek

Egyéb finnugor népek, amelyek az újabb tankönyvekben és atlaszokban szerepelnek, mesterséges szóalkotás eredményei: *esttelaččat* Estonians | észtek; *komit* Komi, Ziryans | komik, zürjének; *mansit* Mansis, Voguls | many-sik, vogulok; *hantit* Chantys, Ostyaks | hantik, osztjákok; *madjarat, ungaralaččat* Hungarians | magyarok; *njenecat* Yuraks, Nenets | jurákok, nye-nyecek; *enecat* Enets | enyecek; *selkupat* Ostyak Samoyeds, Selqups | szelkupok.

A rokon népek közül sajnos kimaradtak a mordvinok (erzák és moksák), a votjákok (udmurtok), valamint a tavgik (nganaszanok) (vö. Sámi Atlas 1996: 18).

6. Összegzés

A lapp nyelvben fellelhető etnonimák alapján szépen kirajzolódnak a skandináv történelem szakaszai a teljesen szabad migráció és nomadizálás szakaszától a mai hivatalos államformációk és -határok kialakulásáig. A számi népességet Finnország területén egyre északabbra szorították a finnek és a karjalaiak, majd a finn földművesek tovább űzték őket a Skandináv-félsziget középső vidékeire. Ennek során a lapp csoportok állandó kapcsolatban álltak a finnekkel, amit több etnonima (*dárru*, *láddi*, *ruotta*, *ruošša*) is alátámaszt. E rövid, vázlatos előterjesztésből a következő következtetések adódnak:

1) A lappok magukat *számi* névvel illetik, és mindig is ezt használták. Az exonimaként szereplő *lapp* legfeljebb pejoratív névként ismeretes számukra.

2) A nem lapp nyelvű embereket a különböző történelmi korokban más-más összefoglaló névvel említették. A legrégebbi e tekintetben a *dážža* 'skandináv, dán–norvég–svéd', amely valamely skandináv nyelvjárásból került át délnyugat felől, és etimológiailag a *dán* szóval függ össze.

3) Kelet felől, végső soron oroszból, finn közvetítéssel átkerült *dárru* 'nem lapp, norvég–svéd(–finn–orosz)' közös etnonima. Ez a lakosság földműves, letelepedett életmódjára utalt.

4) Ugyancsak ilyen életmódra utal a *láddi* 'nem-lapp, norvég–svéd–finn' szó, amely egyben a földrajzi elhelyezkedést is jelöli: a lappoktól délre, nyugatra eső területek (Hålogaland, Finland, Jemtland, Kvenland, Gotland stb.) - *land* utótagjából magyarázható.

5) A közös etimológiájú Svéd- és Oroszország (*Ruotta*, *Ruošša*) skandináv eredetű szavak ugyancsak finn közvetítéssel kerültek a lapp nyelvjárásokba.

6) A pozitív előjelű megnevezések (*dárru*, *láddi* 'földműves') mellett több szomszéd nép ellenség, negatív, ill. pejoratív jelentésben (*čuhti*, *gárjel* 'ellen-ség, rabló, medve') fordul elő.

7) Szórványosan, egyes helyi nyelvhasználatban a földrajzi elhelyezkedés is utal az országra (*Vuotna* 'Norvégia = Fjordvidék', *gáinolaš* 'svéd, kvén, akik a Botteni öböl partján lagnak vagy laktak').

8) A mai hivatalos országnevek tankönyvekben, térképeken, sajtóban használatosak (*Norga*, *Sverige*, *Dánmárku*); az országok és nyelvek megjelölésére változatlanul a régebbi szavak fordulnak elő (*Dáčča*, *Ruotta*). Kivételként említhető a *Suopma* 'Finnország', ami a többi népekhez viszonyítva a finnekkel szorosabb, rokoni szálakkal magyarázható.

9) Az előző csoport neveihez hasonlóak azok, amelyek az iskolai könyvekben, szótárakban szerepelnek, amelyek tudatos nyelvújítás eredményeképpen skandináv-finn nyelvi alapról keletkeztek, s amelyeknek ma még nem nagyon van nyoma a népnyelvben.

A számi nép nemzetté válásában azonban fontos szerepe van egyrészt annak, hogy a régi megnevezéseket megtartsák, másrészt annak is, hogy nyitottak legyenek a világra, megismerjék és néven nevezék Európának és szűkebb hazájuknak, az Északi Sarkkör vidékének népeit és nyelveit is.

Források és etimológiai irodalom

- Bergsland, Knut 1977: Saamen kieli ja naapurikielet. *Vir* 81: 1–11.
- Bergland–Magga: Åarjelsaemien-daaroen baakoegærja – Sydsamisk-norsk ordbok. Ed. Knut Bergsland, Lajla Mattson Magga. Idut, Alta 1993.
- Carpelan, Christian 2002: Arkeologiset löydöt aikaportaina. In: Grünthal 2002: 188–212.
- Genetz, Arvid: Kuollan lapin murteiden sanakirja ynnä kielennäytteitä. Toimittanut Arvid Genetz / Wörterbuch des kola-lappischen Dialekte nebst Sprachproben von Arvid Genetz. BFVS 50. Helsingfors 1891.
- Harald Grundström: Lulelappsk ordbok på grundval av K. B. Wiklunds, Björn Collinders och egna uppteckningar utarbetad av Harald Grundström. Med tysk översättning. – Lulelappisches Wörterbuch auf Grund von K.B. Wiklunds, Björn Collinders und eigenen Aufzeichnungen ausgearbeitet von Harald Grundström. Mit deutscher Übersetzung. [Band I., Fasc. 1–3: A–L 1–479; Band II., Fasc. 4–6: M– sinne 481–960; Band III, Fasc. 7–9: sintsanit–vuolätj 961–1440; Band IV, Fasc.10– 12. vuolatuhttēt–höuri. Tillägg. Person- och släktnamn. Register. Efterskrift. Förklaringar. Grammatiska Översicht 1441–1920] Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. C:1. A.-B. Lundequistska bokhandeln, Uppsala, Einar Munksgaard, København 1946–1954.
- Grünthal, Riho 1997: Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonymit. Castrenianumin toimitteita 51. Helsinki.
- Grünthal, Riho (toim.) 2002: Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan. Tietolipas 180. SKS, Helsinki
- Halász: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Írta Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv VI. MTA, Budapest 1896.
- Hasselbrink: Oarjelsaemien baaguogärjaa I–III. Tjeleme Gustav Hasselbrink – Südlappisches Wörterbuch I–III. Ausgearbeitet von Gustav Hasselbrink.

- [Band I. Grammatik/Wörterbuch. Å–Flyttedh 1–496, Band II. Fnuske–Nuöggietidh 497–1020, Band III. Nuögie–Yvde. Bilder 1021–1488] Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. C:4. AB Lundequistska bokhandeln, Uppsala, 1981–1985.
- Huurre, Matti 1979: 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. Helsinki.
- Itkonen: Inarilappisches Wörterbuch I–III. Herausgegeben von Erkki Itkonen, unter Mitarbeit von Raija Bartens und Lea Laitinen. [I. A–K 1–441, II. L–P 1–430, III. R– Y 1–460; Beispiele zur Flexionslehre. Norwegisch-lappisches Wortregister. Deutsches Wortregister] Lexica Societatis Fenno-Ugricae XX, 1–4. Suomalais- Ugrilainen Seura, Helsinki, 1986–1989, 1991.
- Itkonen, Erkki 1960: Lappische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und Wörterverzeichnis von Erkki Itkonen. Hilfsmittel für das Studium der finnisch- ugrischen Sprachen VII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Itkonen, T. I.: Koltan- ja kuolanlapin sanakirja – Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen von T. I. Itkonen. I–II. Lexica Societatis Fenno-ugrica XV. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1958.
- Jåma, Albert 2001: Norsk-sydsamisk ordliste. Gærjiste vaalteme, desember 2001. vers. 2.
- Jämsä, Tuomo 1988: Lappi pakenee, lanta sikenee: *Lappi ja lappalainen* alkuperä. Sananjalka 30: 45–71. Turku.
- Karsten, T. E. 1936: Zu den ältesten Völker- und Ortsnamen der Ostseeländer. In: Helmut Arntz (Hrsg.), Germanen und Indogermanen II. Festschrift für Herman Hirt. Heidelberg. 471–492.
- Keresztes, László 1996: Die Aufnahme von K.B. Wiklunds Arbeiten in Ungarn. In: Lars-Gunnar Larsson (Hrsg.) *Laponica et Uralica*. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Vorträge am Jubiläumssymposium 20.–30. April 1944. *Studia Uralica Upsaliensia* 26. Almqvist Wiksell, Uppsala. 351–357.
- Keresztes László 1997: Questions on the linguistic relations between Lapps (Saamis) and their neighbours. In: Sirkka-Liisa Hahmo et al. (Hrsg.), *Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt*. Vorträge des Symposiums aus Anlass des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21–23. November 1996. Shaker, Maastricht. 145–150.
- Keresztes László 1999: Riho Grünthal: Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonymit. (Ism.) *FUD* 6: 159–162.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. *SKST* 370, SKS, Helsinki. 40–46.

- Korhonen, Olavi: Bákkogir'je julevusámes dárrui – dáros julevusábmái / Lulesamisk svensk – svensk lulesamisk ordbok. Almqvist Wiksell, Uppsala 1979.
- Korkkanen, Irma 1975: The peoples of Hermanaric. *Jordanes, Getica* 116. Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia B 187. Helsinki.
- Kuruch: Саамско-русский словарь – Самь-риши соагкнэхкь (Ред. Р. Д. Куруч) Русский язык, Москва, 1985.
- Lagercrantz: Lappischer Wortschatz von Eliel Lagercrantz. I–II. [Band I, a–o, II. p–v] *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* VI., Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1939.
- Lehtiranta: Yhteissaamalainen sanasto. (Toim. Juhani Lehtiranta.) MSFOu 200. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1989.
- Mosnikoff–Sammallahti: Ucc sääm–läädd säännkearjaž – Pieni koltansaame–suomi sanakirja (ed. Jouni Mosnikoff, Pekka Sammallahti)- Jorgaleaddji Oy, Painopuoti, Vantaa, 1988.
- Nielsen: Lappisk ordbok grunnet på dielektene i Plmak, Karasjok og Kautokeino av Konrad Nielsen. I–III. – Lapp Dictionary based on the Dialects of Polmak, Karasjok and Kautokeino by Konrad Nielsen. [Vol. I. A–F; Vol. II. G–M, Vol. III. N–Æ] Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: skrifter XVII, 1-3, H. Aschenhoug Co (W. Nygaard) Oslo 1932–1938.
- Qvigstad, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Grøndahl Søn, Christiania 1893.
- Sámi Atlas 1996: Geográfalaš ja historjjálaš kárttat (ed. H.R. Mathisen, S. Aikio, A. Henriksen). Keviselie, Romssavárdu [Tromsø].
- Sammallahti, Pekka: Sáme-suoma sátnegirji. Saamelais-suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji Oy, Ohcejohka 1989.
- Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji, Kárášjohka/Karasjok.
- Sammallahti, Pekka 2002: Saamelaisten juuret. In: Grünthal 2002: 159–173.
- Sammallahti–Mosnikoff: Suomi–koltansaame sanakirja – Läädd–sääm säännkerjj (ed. Pekka Sammallahti–Jouni Mosnikoff). Girjegiisá Oy, Ohcejohka, Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala, 1991.
- Schlachter: Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie von Wolfgang Schlachter. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1958.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XII, 1–7. I–VII. SUS, Helsinki 1955–1981.

- Sköld, Tryggve 1961: Die Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lappischen I. Almqvist Wiksells, Uppsala, 1961. Wörterverzeichnis, Uppsala [s.a.]
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja (toim. U-M. Kulonen et al.) 1–3. [1. A–K; 2. L–P; 3. R–Ö] Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, Helsinki, 1992, 1995, 2000.
- Suomen väestön esihistorialliset juuret (toim. Jarl Gallén). Bidrag till Kännedom av Finlands Natur ock Folk. Helsinki 1984.
- UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch I–III. (Hrsg von Károly Rédei). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986–1988, 1991.
- Vilkuna, Kustaa 1957: *Kainuu – Kvenland*. Missä ja mikä? Helsinki.
- Wiklund, K. B. 1911: Lapparnas forna utbredning i Finland och Ryssland, belyst af ortsnamen. *Le monde orientale* V. Uppsala, 101–136; 175–196.